

Baskisch nationalisme en het Guggenheimeffect

Over Baskenland is veel geschreven – vaak over nationalisme, separatisme en terrorisme. Ook over het Guggenheim Museum in Bilbao is veel gepubliceerd – meestal over de revitalisering van de stad en het Guggenheimeffect. De twee fenomenen hebben echter veel met elkaar te maken.

Tussen de rivieren Ebro (Spanje) en Adour (Frankrijk) ligt het land van de Basken. Het sterke reliëf, de rijke vegetatie en de ligging aan de kust en op de grens van twee oude staten maken het een geografisch zeer divers gebied.

Politiek gezien ligt de notie van een 'land van de Basken' gevoelig. Vooral aan de Spaanse kant, waar sinds het begin van de 20ste eeuw een constante spanning heerst tussen het centrale gezag in Madrid, en

Basken die streven naar zelfstandigheid, in welke mate dan ook. De kwestie verdeelt de Basken in politieke zin, maar een besef van culturele eigenheid is wijd verbreid. In de politieke geografie worden de Basken dan ook vaak gezien als schoolvoorbeeld van een natie zonder staat.

Geschiedenis Baskenland

Baskische nationalistes mogen graag wijzen op hun geschiedenis van zelfstandigheid.

De Moren veroverden vanaf 711 vrijwel heel Spanje, maar er zijn weinig tekenen dat zij na de bezetting van het relatief vlakke zuidelijke deel van het Baskische leefgebied het onherbergzame noorden introkken. Tijdens de *Reconquista*, de terugverovering van het Iberisch schiereiland op de Moren, maakte het Baskenland aanvankelijk deel uit van het koninkrijk Navarra, wat in de beleving van Baskische nationalistes het 'historische' Baskenland is (zie de bijdrage van Mansvelt Beck op pag. 40). Dat kwam mooi uit, want onder de 'Baskische' koning Sancho III had dit 'Baskenland' de grootste omvang.

Later werd Baskenland onderdeel van het koninkrijk Castilië en León. Tegenover deze inlijving stond de verlening van *fueros*, overeenkomsten waarin de vorst de Basken privileges verleende op het gebied van belastingheffing, tolheffing en dienstplicht. De afschaffing van de *fueros* in 1876 vanwege de

Sabrino Arana met de Baskische vlag die hij zelf ontwierp.

Sabino Arana en de PNV

De opkomst van het Baskisch nationalisme is min of meer een soloproject van Sabino Arana Goiri (1865-1903). De geboren *Bilbaíno* was aanvankelijk een aanhanger van de carlistische beweging. Deze nationale traditionalistische beweging streefde onder meer naar het herstel van de Baskische *fueros* (privileges) die het liberale nationale bewind in 1876 had afgeschaft.

Teleurgesteld door het falen van de carlistische missie verdiepte Sabino Arana zich vanaf 1882 in de taal en geschiedenis van de Basken. Hierin zocht hij argumenten om de eigenheid van zijn door Spaanse invloeden 'bedreigde' volk te benadrukken.

Het resultaat van zijn inspanningen is imposant. Zo smeedde hij vanuit de vele Baskische dialecten een 'officiële' Baskische taal, waarin hij volop neologismen introduceerde om af te zijn van de vele Spaanse leenwoorden. Hij bedacht onder meer het woord *Euzkadi* om het Baskenland (voor het eerst) als territoriale entiteit aan te duiden. De Baskische vlag, de *Ikurriña*, ontwierp Arana met zijn broer Luis. Ook de woorden van de Baskische hymne *Gora ta Gora* komen van Arana.

Zijn voornaamste bijdrage aan het Baskisch nationalisme is echter het oprichten van de Partido Nacionalista Vasco (PNV) in 1895. Deze partij was tot voor kort de belangrijkste politieke macht in het Baskenland. Hoewel Arana door de partij nog steeds wordt geëerd – de culturele stichting huist in het gebouw Sabin Etxea op de plek van zijn geboortehuis – heeft ze zich ontdaan van de scherpe randjes van zijn oorspronkelijk gedachtegoed. Arana was ervan overtuigd dat de Baskische eigenheid door Spaanse invloeden direct werd bedreigd. De xenofobische en raciale componenten in zijn geschreven werk vinden (gelukkig) onvoldoende draagvlak in de huidige Baskische maatschappij.

centralisatie van de Spaanse staat was een van de redenen voor de opkomst van het Baskisch nationalisme. Een andere was de industrialisering.

Industrialisering en nationalisme

De Baskische kuststeden kennen een lange traditie van scheepsbouw, en al vroeg behoorden de Baskische steden tot de rijkste van Spanje. De natuurlijke rijkdommen van het gebied rond Bilbao – bomen op de grond, ijzer eronder – en de gunstige ligging ten opzichte van het Verenigd Koninkrijk leidden rond 1830 tot een vroege start van groot-schalige industrialisering die vanaf 1850 sterk doorzette. De positie van Bilbao als onontkoombare schakel in de handel tussen het Spaanse binnenland en het Verenigd Koninkrijk zorgde voor een snelle groei.

De industrialisering verliep echter niet probleemloos. Naast de bekende problemen van vervuiling en slechte arbeidsomstandigheden had het Baskenland te maken met een enorme toestroom van werkzoekenden uit de nabijgelegen Spaanstalige provincies Cantabrië en Asturië. Degenen die niet profiteerden van de economische groei ontwikkelden een weerzin tegen de nieuwkomers die verder ging dan xenofobie. De vader van het Baskisch nationalisme, Sabino Arana schreef zeer minachtende en door velen als racistisch gekarakteriseerde teksten over de 'luie en domme' Spanjaarden die zich als 'ondermensen' verhielden tot de 'hardwerkende, slimme en trotse' Basken (kader).

Tijdens de Eerste Wereldoorlog – Spanje bleef neutraal – steeg de prijs van ijzer, en de handel met de Engelsen zorgde voor ongekende economische groei. De waarde van de handel op de Beurs van Bilbao verdriedubbelde en het economisch belang van het Baskenland voor Spanje werd hierdoor nogmaals bevestigd.

De dictatuur van de nationalistische generaal Franco die volgde op de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939) wordt vaak uitgelegd als desastreus voor de 'Baskische zaak'. Cultureel gezien klopt dat: het Baskisch nationalisme werd hardhandig onderdrukt – net als het Catalaanse. Economisch gezien ging het Bilbao echter voor de wind, onder meer door investeringen in de wapenindustrie en grote projecten gericht op de autarkie van Spanje.

In de jaren 50 en 60 volgde een tweede

FOTO: STUART FRANKLIN/MAGNUM/HH

In zes jaar tijd verloor Bilbao bijna 100.000 banen in de industrie

industrialisingsgolf, voornamelijk in de aan de metaalindustrie gelieerde bedrijvigheid. Deze ging gepaard met arbeidsmigratie uit het arme zuiden van Spanje. Tot op heden zien we de consequenties van deze twee industrialiserings- en migratiegolven terug in de bevolkingssamenstelling van het Baskenland en in Bilbao. In de Baskische kuststeden woont een grote Spaanstalige gemeenschap, terwijl in het rurale achterland nog veel Baskisch wordt gesproken.

Stedelijke vernieuwing Bilbao

Na het overlijden van Franco in 1975 en de inwerkingtreding van de nieuwe democratische grondwet kreeg de economie van Bilbao zware klappen te verduren. Overal in Europa kwamen zware industriegebieden in de problemen, maar de snelle afschaffing van het dictatoriale bewind verergerde de consequenties. Na 1980 steeg de werkloosheid in Bilbao van 6 tot 20% en tussen 1979 en 1985 verloor Bilbao bijna 100.000 banen (24%) in de industriële sector. De Spaanse toetreding tot de Europese Gemeenschap in 1986 betekende

De zware industrie en grote werven van Bilbao bevonden zich langs de rivier de Nervión tot aan de monding in zee, 16 kilometer verder. Ook de hoogovens van Altos Hornos (foto) hebben plaatsgemaakt voor fraaie stedelijke ontwikkeling.

tijd werd begonnen met de sanering van Abandoibarra, een nabij de binnenstad gelegen scheepswerf die in 1987 de deuren sloot.

Het Guggenheim Museum

In 1992 waren de Olympische Spelen te gast in Barcelona. In hetzelfde jaar werd de Wereldtentoonstelling gehouden in Sevilla en was Madrid Culturele Hoofdstad van Europa. Het werd beschouwd als een eerste succesvolle kennismaking met het nieuwe democratische Spanje.

Binnen de PNV vond men dat het Baskenland zich ook buiten het kader van dit 'Nieuwe Spanje' moest laten gelden. De associaties die het Baskenland opriep – terrorisme en vervallen industrie – dienden plaats te maken voor een toekomstgericht postindustriële imago dat paste in een wereld van economische globalisering. De gedachte ging uit naar een gebouw met iconische klasse zoals het Operahuis van Sydney.

Thomas Krens, toenmalig directeur van de stichting die de collectie moderne kunst van de erven Guggenheim beheert, was in die tijd op zoek naar een stad die een nieuwe vestiging van het Guggenheim Museum wilde bouwen. Het museum in New York

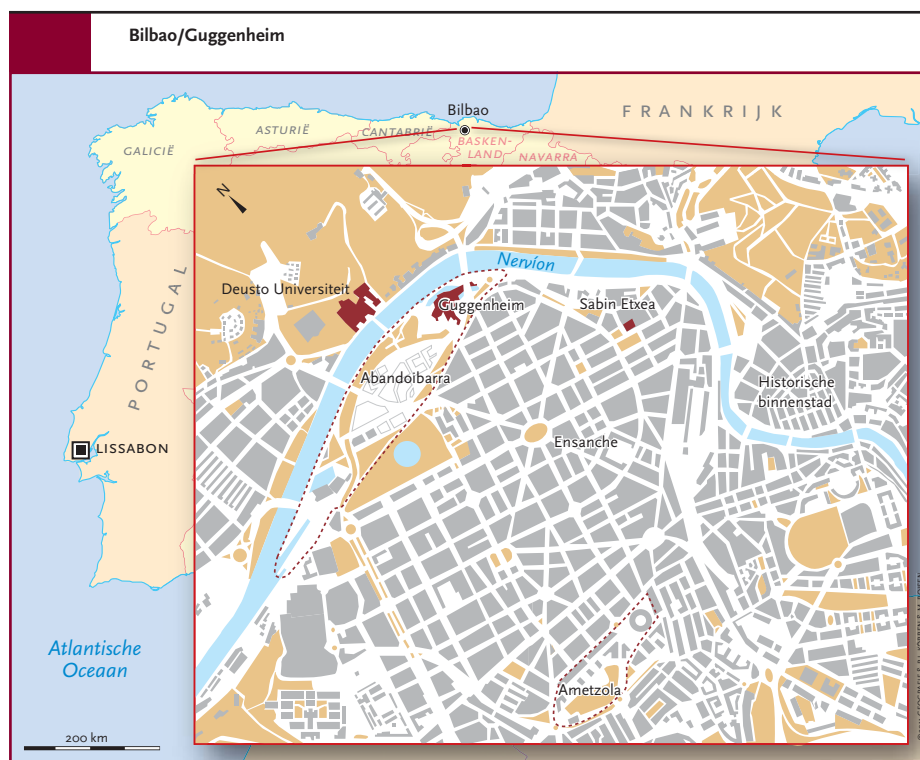
een verdergaande liberalisering van de Europese interne markt, waarop Bilbao een beklagenswaardige concurrentiepositie innam.

Met de zakelijke dienstverlening ging het veel beter. Door overzeese investeringen en de liberalisering van de Europese interne markt ging het deze sector voor de wind: kapitaal is immers makkelijker te verplaatsen dan fabrieken. Tal van actoren in deze sector, die vaak tot de Baskische elite behoorden, waren begaan met het lot van hun stad en bleken bereid haar nieuw leven in te blazen.

Onder leiding van verschillende politieke coalities, beheerst door de nationalistische PNV, werden ambitieuze plannen gesmeed voor de herontwikkeling van de stad. Groot-schalige, vervallen industrieterreinen werden voor symbolische bedragen aangekocht en aangewezen voor herontwikkeling. Alle havens en scheepsbouwactiviteiten verhuisden uit het centrum naar de monding van de rivier 10 kilometer verderop.

In 1991 en 1992 werden twee herontwikkelingsmaatschappijen gesticht: Bilbao Metròpoli-30 en Bilbao Ría 2000. In beide organisaties namen de verschillende overheden de leiding, maar de organisatie werd neergezet als een semicommercieel consortium. Ook werd een deel van de Europese structuurfondsen in Ría 2000 ondergebracht. Ongeveer 8% van de gelden komt tegenwoordig uit de EU, de rest van verschillende overheidsinstanties. Met deze organisatie-structuur hoopte men de trage processen

van de traditionele democratische besluitvorming te omzeilen. Dat bleek te werken: al in 1995 opende het door Norman Foster ontworpen metrosysteem en begonnen de voorbereidingen voor een nieuwe terminal van de door Santiago Calatrava ontworpen luchthaven (opgeleverd in 2000). Tegelijkertijd

Stedelijke ontwikkeling met Guggenheim Museum op het Abandoibarra-terrein, waar tot 1987 een scheepswerf lag.

was inmiddels te klein. Krens bezocht onder andere Salzburg, Tokio, Moskou, Wenen en Londen, maar vond nergens gehoor voor de eisen van zijn stichting.

Een vertegenwoordiger van de PNV, destijds aan de macht in vrijwel alle administratieve lagen van het Baskenland, bood vervolgens Bilbao aan. Krens c.s. waren aanvankelijk bepaald niet onder de indruk van de beoogde locatie, het vervallen Abandoibarra, maar de subsidie van €166 miljoen voor een iconisch gebouw trok de Guggenheim Stichting wél over de streep. Een aantal beroemde architecten werd uitgenodigd voor een ontwerpwedstrijd die werd gewonnen door Frank O. Gehry. Zijn organisch golvende titaniumplaten vormen sinds 1997 een van de meest herkenbare gebouwen ter wereld.

De 'officiële' jubelverhalen rond het museum worden overigens weersproken door nationalistische critici die het betreurenswaardig vinden dat vrijwel alle tentoongestelde kunst in het museum van Baskenland niet Baskisch is. De forse jaarlijkse afdracht van licentiegeld aan de Guggenheim Stichting helpt ook niet om de gemoederen te bedaren:

Bilbao wist het Guggenheim Museum binnen te slepen met een subsidie van €166 miljoen

het cultuurbudget zou beter besteed kunnen worden aan Baskische kunstenaars, aldus de critici.

Toeristische trekpleister

Het Guggenheim Museum opende haar deuren in september 1997 in de aanwezigheid van de Spaanse koning Juan Carlos, een plechtigheid die bijna overschaduwde werd door een mislukte aanslag van de terreurbeweging ETA. Sinds de opening van het museum ziet Bilbao het aantal toeristen elk jaar ongeveer 6% groeien. Dit is een forse stijging ten opzichte van de minimale of zelfs negatieve ontwikkeling van het toerisme sinds 1981 en de groei is ook sterker dan in Spanje als geheel.

De toestroom van toeristen leidt tot meer bestedingen in de lokale en regionale economie en tot meer werkgelegenheid en een stijgende welvaart. Ondanks de crisis trekt het museum een miljoen bezoekers per jaar. Meer dan de helft zijn buitenlandse toeristen – belangrijk omdat zij over het algemeen meer geld uitgeven dan Spaanse of lokale bezoekers. Uit cijfers van het Guggenheim Museum blijkt dat 82% hoofdzakelijk voor het museum naar Bilbao komt. De directe en indirecte bestedingen genereren €28 miljoen aan extra belastinginkomsten; dat is meer dan wat 4500 arbeidsplaatsen zouden opleveren.

Niet iedere bezoeker overnacht in Bilbao. Dat is jammer voor de stad, want overnachtende toeristen spenderen meer dan dagjesmensen. Veel toeristen overnachten liever in

goedkopere hotels buiten Bilbao, bijvoorbeeld in San Sebastian. De effecten van de toeristenstroom verspreiden zich zo over de hele regio. Daar steeg het aantal overnachtingen na 1997 aanzienlijk. Daarvóór waren er in het hoogseizoen maandelijks rond de 10.000 overnachtingen, in 2007 meer dan 80.000. Het aantal banen in de hotelsector lag stabiel rond de 800, maar is met enig vertraging gestaag toegenomen tot 1100 in 2007 en de stijgende lijn zet door. Daar bovenop komen nog de banen die ontstaan zijn in de rest van de toeristische sector, de indirecte banen en de diversificatie van de stedelijke economie waarvoor het Guggenheim Museum als katalysator heeft gewerkt.

Het Guggenheimeffect-effect

Dit 'Guggenheimeffect' hopen vele stedelijke professionals te kunnen evenaren in de eigen steden. Vaak hebben ze echter geen oog voor de specifieke politieke, historische, sociale en economische context die schuilgaat achter het succes van het Guggenheim in Bilbao. De talloze excursies die Bilbao aandoen om de kunst van deze *best practice* af te kijken, vormen misschien zelfs het effect dat de deelnemers trachten te kopiëren. Ze verblijven immers in de hotels van de stad, eten in de restaurants, bezoeken de winkels en uiteraard het museum zelf. Je zou kunnen spreken van een 'Guggenheimeffect-effect'.

Ondanks de onbetwiste successen in termen van toerisme is het aandeel van de toeristische sector gedaald ten opzichte van andere sectoren. Dat komt deels door de

Pal voor het Guggenheim staat het standbeeld *Puppy* van Jeff Koons. De inwoners van Bilbao wilden het – tijdelijke – beeld graag houden, Baskische nationalistengruwen van weer een niet-Baskisch kunstobject in hét museum van Baskenland.

groei van financiële dienstverlening en de bouwsector. De vruchten van de stedelijke vernieuwing zijn niet geheel terug te leiden tot het museum. Het Guggenheim was immers onderdeel van een groter, ambitieuzer plan om Bilbao te revitaliseren – ook op andere plekken in de stad zijn forse investeringen gedaan. Maar het museum heeft de populariteit van Bilbao zeker vergroot en enorm bijgedragen aan de bekendheid en het imago van de stad.

Naast de directe en indirecte gevolgen van het toegenomen toerisme heeft het museum gewerkt als katalysator voor de verdere ontwikkeling van het Abandoibarra-terrein. De prijsontwikkeling heeft het gebied naar een hoger marktsegment getild en investeerders moeten nu de hoofdprijs betalen om hier te mogen ontwikkelen. De overheid coördineert de stadsvernieuwing nog steeds vanuit haar leidende positie in Ría 2000, omdat deze wordt gefinancierd vanuit het stedelijk cultuurbeleid.

Een weinig zichtbaar mechanisme is dat de opbrengsten van de grondverkoop in aantrekkelijke gebieden wordt geherinvesteerd in projecten die op zichzelf verlies zouden maken: de kosten en baten van het totale stedelijke vernieuwingsproject moeten elkaar uiteindelijk in balans houden. De winst die gemaakt is in gebieden als Abandoibarra werd bijvoorbeeld gestoken in het nieuwe grootstedelijke spoorwegnet. Ook het stedelijke vernieuwingsproject Ametzola is aanvankelijk mede gefinancierd met deze middelen. Hier is een oud rangeerterrein voor goederentreinen gesaneerd, de spoorlijn is overdekt, er zijn nieuwe woningen gebouwd en de hele buurt kreeg daarmee een nieuw impuls. Ametzola werd op deze manier zelf ook winstgevend. Ría 2000 zegt ongeveer een derde van de winsten te steken in niet-winstgevend stadsvernieuwingprojecten in achterstandswijken. Helemaal eerlijk is dat sommetje niet: de kosten voor de bouw van

Het Guggenheim heeft het toerisme een boost gegeven en werkt als katalysator voor de verdere stedelijke ontwikkeling

het Guggenheim, toch een belangrijk element van het succes van Abandoibarra, komen niet voor op de balans van Ría 2000.

Wie alleen oog heeft voor prestigieuze bouwwerken zal er geen erg in hebben, maar dat is misschien het belangrijkste Guggenheimeffect. Het museum heeft bijgedragen aan een ontwikkeling die daadwerkelijk in juiste banen is en wordt geleid.

Voor de gematigde Baskische nationalistengruwen representeert het Guggenheim Museum de irrelevantie van de centrale overheid in Madrid. Het Baskenland kan zichzelf prima bedruipen en Spanje doet er niet meer zo toe. De staat is zelfs zo onbelangrijk dat vooraanstaande PNV'ers openlijk stellen dat onafhankelijkheid van Spanje geen prioriteit meer is. Waarom zou het Baskenland zich inspannen om een staat te worden, wanneer staten hun relevantie verliezen? Maar voor de meer radicale elementen representeert het museum alles wat slecht is aan globalisering en voelt het alsof Bilbao uitverkoopt wat echt Baskisch is. De gematigde globaliseringslijn van de PNV beschouwen ze bijna als verraad. Zoals altijd is Baskisch nationalisme niet één fenomeen, maar vele. Niet alleen de voorgeschiedenis van het museum, ook de huidige interpretatie daarvan heeft dus alles te maken met Baskisch nationalisme.

Wandeling

Eén ding is zeker: dit soort iconische gebouwen voegt iets toe aan de omgeving waarin ze zijn gebouwd. Ze zijn fascinerend en imposant, ook vanwege de dromen en ambities

die ze vertegenwoordigen. Dus als je in Bilbao bent, trek dan even tijd uit om meer dan het Guggenheim te bekijken. Loop voorbij het museum langs de oever van de Nervión en bekijk de nieuwe gebouwen die op het terrein van de oude scheepswerf verrijzen (luchtfoto op pag. 44). Zie aan de overkant de Deusto Universiteit liggen waar de ETA haar wortels heeft. Loop door de vroegindustriële stadsuitbreiding Ensanche via het Sabin Etxea van de PNV naar Ametzola en neem dáár een kop koffie. Omdat het lekker is en omdat dát in ieder geval wél de lokale economie stimuleert. En bedenk dat het allemaal met elkaar te maken heeft. Baskisch nationalisme, de industrialisering van Bilbao en de stadsvernieuwing inclusief het Guggenheim Museum. •

Bronnen

- Beatriz, P. The Return on Investment of the Guggenheim Museum Bilbao, *International Journal of Urban and Regional Research*, 30 (2): 452-467.
- Kulansky, M. 1999. *The Basque History of the World*. Vintage Books, London.
- Plaza, B. 2008. On some challenges and conditions for the Guggenheim Museum Bilbao to be an effective economic re-activator. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32 (2): 506-517.
- Sabanadzic, N. 2010. *Globalization and Nationalism: the cases of Georgia and the Basque Country*. Central European University Press, Budapest.
- Woodworth, P. 2007. *The Basque Country: A Cultural History*. Signal Books, Oxford.